

5. *Єрмоленко, С.Я.* Стилістика сучасної української літературної мови в контексті слов'янських стилістик / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 1998. – №2-3. – С. 25-36.
6. *Жайворонок, В. В.* Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2005. – № 6. – С. 32-46.
7. *Жайворонок, В. В.* Символіка імені в контексті етнокультури / В. В. Жайворонок // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ : Філологія. Педагогіка. Психологія. – 2001. – Вип. 5. – С. 106-115.
8. *Жайворонок, В. В.* Слово в етнологічному контексті / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 1996. – № 1. – С. 7-14.
9. *Колианский, Г. В.* Объективная картина мира в познании и языке. – М. : Наука, 1990. – 108 с.
10. *Новиков, А. И.* Семантическое расстояние в языке и тексте / А. И. Новиков, Е. И. Ярославцева. – М. : Наука, 1990. – 135 с.
11. *Постовалова, В. И.* Лингвокультурология в свете антропологической парадигмы : (к проблеме оснований и границ современной фразеологии) / В. И. Постовалова // Фразеология в контексте культуры. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1999. – С. 25-37.
12. *Прислів'я та приказки.* Природа. Господарська діяльність людини / уряд М. М. Пазяк. – К. : Наук. думка, 1989. – 480 с.
13. *Сорокин, Ю. С.* Развитие словарного состава русского литературного языка (30-90гг XIX в.) / Ю. С. Сорокин. – М. ; Л. : Наука, 1965. – 565 с.
14. *Тезиси к семиотическому изучению культур (в применении к славянским текстам) / В. В. Иванов, Ю. М. Лотман, В. М. Пятигорский [и др.]*. – Tartu: Semiotics library, 1998. – 88 с.
15. *Толстой, Н. И.* Язык и культура / Н. И. Толстой // Русский язык и современность. – М. : Наука, 1991. – 290 с.
16. *Юнг, К. Г.* Человек и его символы / К. Г. Юнг. – СПб. : Б.С.К., 1996. – 454 с.

The article deals with the problem of the nominative units denoting reality of folk spiritual culture. The underlying form of the verbs denoting cultural reality as the instrument of typological analysis of lexico-semantic systems, means of revealing the national peculiarity of the denoted images-notions are investigated. The Ukrainian ethnographic vocabulary is to be studied.

Key words: ethnographism, ethnographic vocabulary, lexical system, conceptual and folk-language of language-picture of the word.

І. Ю. Давиденко

КОНЦЕПТИ «ДУША» І «СЕРЦЕ» ЯК СКЛАДОВІ КОНЦЕПТОСФЕРИ «ВНУТРІШНІЙ СВІТ ЛЮДИНИ»

У статті розглянуто особливості реалізації концептів 'душа' і 'серце' в мовній картині світу українців. Зроблено порівняльний аналіз концептів 'душа' і 'серце' - основу концептосфери „внутрішній світ людини”.

Ключові слова: концепт, мовна картина світу, душа, серце, концептосфера.

Стаття присвячена розгляду проблеми реалізації концептів 'душа' і 'серце' у мовній картині світу українців.

Головною ідеєю статті є розуміння концепту як поняття, що концентровано виражає ментальні особливості людини в тій чи іншій культурі, передає сукупність людських знань про світ, його оцінку, супровідні асоціації тощо.

Останнім часом у мовознавстві зростає кількість досліджень концептосфери, у яких фактично одне чи два слова-синоніми, слова-опозиції, що іменують певні поняття, стають об'єктом когнітивного аналізу.

Поняття «концепт» для сучасної науки не є принципово новим, його вже тривалий час використовують у логіко-філософських дослідженнях. Логіко-філософське розуміння концепту було сформовано ще в теорії середньовічного концептуалізму (У.Оккам, Т.Гоббс, Р.Абеляр), а сам термін уведений Р.Абеляром [16, 300].

Саме поняття «концепт» у сучасній лінгвістиці не має єдиного наукового визначення, численні дослідники тлумачать це поняття по-різному.

За словами Н. Красавського, концепт – це багатомірний розумовий конструкт, який відображає процес пізнання світу, результат людської діяльності, його сукупність знань про світ, що зберігає інформацію про нього [5, 28].

Словник за редакцією О. Кубрякової подає таку дефініцію концепту: «концепт (concept, konzept) – це термін, який слугує поясненню одиниць ментальних чи психологічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, що відображає знання і досвід людини, оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку. (Lingua mentalis) всієї картини світу, яка відображена в людській психіці» [6, 90].

Концепт є носієм значення, що об'єднує певні слова, синонімізує їх унаслідок чого утворюються концептуалізовані сфери у вигляді полів, рядів, тематичних груп. Концепт передає у мовних формах суму соціального та особистого досвіду носіїв мови і визначає, маркує найактуальніші сегменти їхнього ментального простору.

Життя, доля слова як носія концепту детерміновані передусім різними екстралінгвальними факторами, зокрема, специфікою культури, особливостями історичного розвитку суспільства, його традиціями, звичаями, загалом ментальністю народу.

У мові кожного народу є слова-концепти, які в будь-якій культурі є специфічними виразниками національного характеру і тих особливостей сприйняття реального світу, що є властивими для певного етносу.

На думку І. Голубовської, слова цього типу належать до абстрактних національно-специфічних мовних концептів, розуміння яких носіями іншої культури ускладнюється своєрідністю того культурно-історичного контексту, що ініціював їх появу в мові [3, 80].

До таких слів належать поняття «душа» і «серце», які складають основу концептосфери «внутрішній світ людини».

Поняття концептосфери – одне із найважливіших понять когнітивної лінгвістики, яке ввійшло в науковий обіг поряд із терміном «концепт» і такими поняттями, як концептуальний аналіз, концептуальна семантика, концептуальна картина світу, концептосферне поле та ін.

Сам термін «концептосфера» був уведений у вітчизняну науку академіком Д. Лихачовим. Він стверджував, що *концептосфера* – це сукупність концептів нації, вона утворена всіма потенціями концептів носіїв мови [7, 3].

Під *концептосферою* ми будемо розуміти впорядковану сукупність концептів певного народу, його інформаційну базу мислення, яка складається з окремих концептів або з ряду взаємозалежних і взаємодоповнюючих концептів.

У рамках статті зроблено спробу проаналізувати реалізацію концептів 'душа' і 'серце' – основу концептосфери «внутрішній світ людини» – як в індивідуальній, так і в загальнонаціональній свідомості українців.

З погляду **етики** душа є носієм певного етичного ідеалу: *чиста душа, забруднювати душу*.

З погляду **міфології** душа – це внутрішня сутність людини, яка входить у неї від народження, а по смерті відділяється від тіла і живе окремим життям. Доц, за повір'ям, крім молодості, бадьорості й самого життя, дарує людині ще й душу. У подиху вітрів предки вбачали дихання небесного Творця, тому душа вічна і безсмертна, відчуває радість і біль, плаче і мучиться. Також наші пращури вважали, що вона «живе» разом з людиною, росте, як і людина, відчуває тепло, холод, біль, радість (*тепло на душі, з холодною душею, душа болить, душа радіє*). [2, 168].

З погляду **релігії** під душею розуміють певну безтілесну, безсмертну нематеріальну силу, яка має самостійне, незалежне від тіла, існування в потойбічному світі [4, 220].

Виходячи з того, що душа пов'язує людину з вищим духовним началом, тим самим підвищується цінність душі і стають зрозумілими зусилля людей, які спрямовані на її вдосконалення. З цим пов'язані такі вирази як: *душа безсмертна, душа відлетіла, душа преставилася, душа пішла, жива душа, віддати Богу душу, рятувати душу, з Богом у душі*.

Душа в українському мовно-культурному ареалі представляє символ внутрішнього психічного світу людини, місце локалізації її емоцій і «високих» бажань, пов'язаних із задоволенням духовних потреб: *душа радіє, душа тішить, душа тривожиться, душа перевертається, душа ниє, душа тривожиться, душа співає*. Наприклад: *Буває іноді дивлюся, дивуюсь дивом, і печаль охопить душу* (Т.Шевченко).

Будучи абстрактним поняттям, душу розуміють як певне вмістилище внутрішніх станів. Стани, які мають зовнішні прояви, перебувають на поверхні цього вмістилища, тобто на душі: *з каменем на душі, легко на душі, спокійно на душі, шкребе на душі, мати страх на душі*. Наприклад: *Оксані стало на душі трошки веселіше* (Г.Квітка-Основ'яненко).

Те, що відбувається в душі, приховано від сторонніх думок та почуттів і перебуває десь далеко в глибині (в глибині душі): *на дні душі, іти з глибини душі, сидіти в душі, хоч із душі вийми, сміятися в душі*. Наприклад: *В глибині душі він чув, що жінка зробила добре* (М.Коцюбинський).

Номен «душа», представляючи внутрішній світ людини загалом, позначає також певну сукупність рис, якостей, які властиві тій чи іншій особі, і людину, як носія цих рис, що загалом формує морально-етичне обличчя людини. Напр.: *бісова, проклята, окаянна, каїнова, темна, мерзенна, черства, ница, золота, безгрішна, відкрита, чесна та ін. душа. І, напевне, була у н'ятах пелюсткова*

його душа (В.Симоненко). *А хто від правди ступить на півметра, – душа у нього сіра й напівмертва* (Л.Костенко).

Як ми бачимо поняття «душа» у мовній свідомості українців викликає асоціації як позитивні, так і негативні. Хоча ж, звичайно, насамперед асоціюється з позитивною оцінкою, що можна простежити у функціонуванні таких стійких словосполук як душа товариства – «центральна фігура, головна діюча особа» (*А в центрі групи, мов душа компанії, В візитнім строї молодий панок* (І.Франко). У звертаннях розмовного – побутового характеру, які переважно стосуються жінок: *Жінко – душечкої* – один з найвищих проявів поваги та любові до жінок, своєрідний синонім до звертань люба, дорога, кохана; фразеологізм душа в душу – «жити дружно, щасливо, у злагоді». Напр.: *Брати жили, як то кажуть, душа в душу* (М.Рильський).

Словникова дефініція одиниці «серце» теж має ряд тлумачень, серед яких зосередимо увагу на таких: Цей орган людини як символ зосередження почуттів, настроїв, переживань і т. ін.; // Здатність почувати й розуміти інших; чуйність, сердечність; // Цей орган людини як символ любовних почуттів, любовної прив'язаності. (тл. Слов)

Серце в українському культурному ареалі уявляють найчастіше як орган, що відповідає за чуттєву сферу людини, оскільки в ньому зосереджено наші почуття і відчуття, пов'язані з ними бажання, настрої і переживання, наприклад, *Тільки в серці збиралася ненависть до Петра та жаль до Насті* (М.Коцюбинський); як орган, який є центром зосередження любовних почуттів, кохання, наприклад, *Полюбила москалика, Як знало серденько* (Т.Шевченко); *Полюбила, як уміла, Як серденько хоче* (Т.Шевченко); як орган передчуття, наприклад, *Чує серце, та не скаже, Яке лихо буде* (Т.Шевченко); *Неправда сьому! - вмовляю себе; а серце моє одразу почуло, що правда* (М. Вовчок).

Про те, що серце виступає символом любовних почуттів, душевної прихильності свідчать і його словотвірні деривати: *серденя, серденько, серденятко, сердечний*.

Серце – не простий орган, адже виконує дуже важливу функцію: забезпечує життя людини, тобто містить життєдайну силу *Ні! Я жива! Я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає* (Л. Українка), а саме биття серця є ознакою життя людини *Без милого скрізь могила...А серденько б'ється* (Т.Шевченко).

У серці отримує своє відображення внутрішній стан людини, як позитивний *А серденько одпочине, поки сльози ллються* (Т.Шевченко); *Серце не заснуло, я вас не забув* (Т.Шевченко), так і негативний *Серце мліло, не хотіло співать на чужині* (Т.Шевченко); *Як згадаю твою долю, Заплаче серденько* (Т.Шевченко).

На серце можуть впливати різні чинники, внаслідок чого відбувається погіршення чи покращення внутрішнього стану людини, яке і відобразатиме серце. Це може бути вплив спогадів про минуле або людської пам'яті, наприклад, *А згадаймо, може, серце Хоть трошки спочине* (Т.Шевченко); вплив співу чи музики, наприклад, *Заграй, заграй, дай голос мому серцю* (Л.Українка) *Як солодко грає, як глибоко крає, розтинає мені груди, серденько виймає...* (Л.Українка); вплив людського слова, наприклад, *Ну щоб, здавалося, слова...Слова та голос – більш нічого. А серце бється – ожива, Як їх почує* (Т.Шевченко).

Залежно від людських якостей, серце може бути, *щедрим, світлим, теплим, радісним, романтичним, чулим*, наприклад, *Люди всі любили Івана. Був він добрий, серце мав чуле і м'яке* (У.Самчук), або ж може бути *черствим, холодним, безжурним, злим, охлялим*, наприклад, *Розпанахають погане, гниле серце, трудне...* (Т.Шевченко). Отже, за якісною характеристикою серця часто складають уявлення про людину. Яке серце – така й людина. Хоча інколи можна й помилитися, адже серце - невидимий орган, наприклад, *Люди серця не побачать, А скажуть – ледащо!* (Т.Шевченко). Між поняттями «серце» і «душа» існує досить тісний зв'язок. Його можна встановити через словникове тлумачення цих понять. І серце, і душа відповідають за чуттєву сферу людини, бо в них зосереджені наші почуття, настрої і переживання. Також душа і серце складають морально-емоційне ядро людини. Серце, як і душа, може боліти, але якщо душа болить тільки у переносному значенні, то серце може боліти як у прямому (безпосередньо фізичне відчуття болю в області серця), так і в переносному значенні: *Серце щемить: як вона там?*

Серце, як і душа, є не лише місцем певних особливих процесів, але й своєрідним вмістилищем почуттів, тобто чимось статичним. *Її серце ніким не зайняте (пусте). Його серце переповнювала*

радість. При цьому сильні, непідвладні людині почуття ніби приходять в серце зовні. Його серце охотив смуток. У його серці закрадався страх. На серці важко та тяжко, і річ не йде на лад (П.Мирний).

Згідно з уявленнями людини і душа, і серце розташовані всередині, в тілі, а тому будь-які процеси відбуваються найчастіше теж там – всередині людини. Наприклад, *камінь ліг на серце – камінь ліг на душу, в глибині серця – в глибині душі. Мотрі так зробилося тяжко на душі, так гірко на серці, що вона аж не всиділа на гребені, та так і залилась сльозами* (П.Мирний).

Те, що відбувається в серці людини, так само, як і в душі, є прихованим від сторонніх очей. *Ніхто не знав, що в той час відбувалося у її серці.*

Серце, на відміну від душі, пов'язане з матеріальним органом – з центральним органом кровообігу, який міститься лівій частині грудної клітки, тому орган емоційного життя наділений властивостями матеріального серця. Так, серце як вмістилище почуттів асоціюється з кров'ю. *При одній лише думці про це в мене серце обливається кров'ю.*

Ці обидва поняття виявляють паралелі у релігійному світобаченні українців, наприклад, *мати Бога в серці – мати Христа в душі.*

Але, на відміну від душі, серце є лише органом почуттів і пов'язаних з ними бажань людини, а в душі зосереджено внутрішній світ і внутрішнє життя людини загалом. За переконаннями віруючих головна відмінність людини, створеної «за образом Божим», від усього природного – наявність у ній нематеріальної божественної душі.

Душа формує особистість людини, бо саме в душі містяться наші таємні бажання, думки, які потім людина втілює чи не втілює в реальність. Душа об'єднує в собі величезну «базу» знань людини про навколишній реальний та її внутрішній світ, світ, який у кожної людини власний, не схожий на інші, тому скільки існує людей – стільки ж існує і душ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бульгіна Т.В., Шмелёв А.Д. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 574 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
2. Войткович В.М. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002 – 664 с.
3. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу: монографія, 2-е вид., випр. і доп. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
4. Кондрашов В. А. Новейший философский словарь / В.А. Кондрашов, Д.А. Чекалов, В.Н. Копорулина; под общ. ред. А.П. Ярепенко. – Ростов н/Д.: Феникс, 2005. – 672 с.
5. Красавский Н.А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурологии. – Волгоград, 2001.
6. Краткий словарь когнитивных терминов / (Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г.); под общей ред. Е.С. Кубряковой. – М.: МГУ, 1996. – 245 с.
7. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Изв. РАН. – СЛЯ. – 1993, №1. – с. 3-9
8. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: Учеб. пособие/ В.А. Маслова – М.: Флинта: Наука, 2004. – 296 с.
9. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие/ Мн.: Тетра Системс, 2004. – 256 с.
10. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учебное пособие для студентов высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
11. Новий тлумачний словник української мови у 3-х томах. – Т.1, Т.3., К.: Аконт, 2007. – 926 с.
12. Новейший философский словарь / А.А. Грицанов (сост.); А.И. Мерцалова (ред.). – Минск, 1999. – 896 с.
13. Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру. К.: Наукова думка, 1996. – 528 с. – (укр. нар. творчість).
14. Славянская мифология: Энциклопедический словарь: А-Я/ С.М.Толстая (отв.ред). РАН Институт славяноведения – 2 изд. испр и доп. – М.: Международные отношения 2002. – 509 с.
15. Степанов Ю.С. Константы. Словари русской культуры. Опыт исследования. – М.: «Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
16. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (голова редкол.); НАН України Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
17. Філософський словарь/ Под ред. Розенталя М.М., Юдина П.Ф. – М., 1968. – 431 с.
18. Фразеологічний словник української мови у 2-х книгах. Книга I. К.: Наукова думка, 1993. – 528 с.

The special features of concepts realization 'soul' and 'heart' were described in the language picture of Ukrainian's world in this article.

The comparative analysis of concept 'soul' and 'heart' was made here – the basis of concept sphere «the inner world of a man».

Key words: concepts, lingual world picture, soul, heart, concept sphere.